

Izabella SMENTEK

KSIĄDZ PROFESOR ANDRZEJ W. SANTORSKI TEOLOG – WYKŁADOWCA – DYDAKTYK

Treść: 1. Wstęp do teologii; 2. Bóg i stworzenie – Bóg w Trójcy jedyny; 3. Chrystologia, soteriologia; 4. Charytologia; 5. Sakramentologia; 6. Mariologia; 7. Eklezjologia; 8. Eschatologia.

Słowa kluczowe: teologia współczesna, metodologia teologii, podręczniki teologii, teologia systematyczna.

Keywords: Modern theology, Methodology of theology, Handbooks of theology, Systematic theology.

„...nauczycielami ludzkości są uczeni i artyści. Jedni z nich, czy to uczeni, czy artyści, tylko popularyzują odkrycia robione przez innych, inni sami robią odkrycia. Im kto lepiej popularyzuje, tym jest popularniejszym, lecz dopiero im kto więcej robi samodzielnych spostrzeżeń, im one są donioślejsze i głębiej sięgają w duchowość ogółu, tym jest większym.”

Bolesław Prus¹

Bogata działalność dydaktyczna księdza Andrzeja Santorskiego obejmuje niemal wszystkie działy teologii dogmatycznej. Ten wszechstronny wykładowca nie zamknął się w jednej wąskiej specjalizacji. Przeciwnie, podjął się opracowania i przybliżenia wielu traktatów. Owocem jego wieloletniego wysiłku są nie tylko starannie przygotowane wykłady, ale również liczne skrypty odzwierciedlające uporządkowane myślenie Księdza Profesora. Warto też zauważyć w tym miejscu książkę pt. *Prawdy wiary katolickiej* wydaną przez Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej jako pomoc dla katechetów.²

Ks. Andrzej Santorski sięga przede wszystkim do Pisma Świętego, do Ojców Kościoła, a także do autorów współczesnych. Z bogactwa nauki Kościoła potrafi wydobyć to, co najważniejsze, a następnie przedstawić wybrane zagadnienia powiązane w logiczną całość. Troska o coraz większą precyzję, o udoskonalanie myśli sprawia, że książka Santorski nie poprzestaje na jednorazowym sformułowaniu przekazywanych informacji. Troska o jasność wypowiedzi, o bezwzględną jednoznaczność i zrozumiałość owocuje kolejnymi wydaniem skryptów. Skrypty, chociaż zwarte, nie stanowią jedynie zbioru suchych informacji, ale prezentują wybrany przez Autora tok myślenia i logicznie prowadzą czytelnika przez ciąg poszczególnych zagadnień. Daje się w nich bez trudu odróżnić zdania Magisterium od interpretacji własnych. Wobec tych ostatnich ks. Andrzej Santorski zachowuje dystans naukowca wyrażony przez częste stoso-

---

¹ B. PRUS, "Szkielet literackie: *Ogniem i mieczem*" w: *Wybór pism*, t. III, Warszawa: PIW 1957, 458.

² A. SANTORSKI, *Prawdy wiary katolickiej. Jak je rozumieć?* Warszawa: WAW 2005.

wanie trybu przypuszczającego i sformułowań typu: „jak się zdaje”, „wydaje się”.³ Język księdza Santorskiego jest prosty, przystępny, wolny od ozdobników retorycznych. Charakterystyczne są sformułowania osobowe np. „Bóg objawił nam”⁴ zamiast bezosobowych. Przez ich stosowanie Autor nie tworzy dystansu, ale raczej przybliża się do czytelnika/słuchacza, stara się uczynić go współpoznającym prawdy teologiczne, a nie tylko odbiorcą wykładu. Przyjacielski stosunek do czytelnika daje o sobie znać nawet w tytule publikacji: *Nasze ostateczne przeznaczenie*.⁵

1. Wstęp do teologii

Na początku każdego wykładu ksiądz Santorski podaje niezbędne definicje przedmiotu, którym będzie się zajmował. Czym więc jest teologia, według Księdza Profesora? Ksiądz Santorski określa teologię jako badanie treści objawienia nadprzyrodzonego i odkrywanie związków logicznych między różnymi twierdzeniami a źródłami objawienia.⁶ Kładzie przy tym nacisk na logiczność i poprawność formalną.

Zgodnie z tak przyjętą definicją teologii jako nauki, podstawowe zagadnienia poruszone przy okazji *Wstępu do teologii* stanowią pojęcia objawienia naturalnego, nadprzyrodzonego i eschatologicznego, które Autor wyprowadza z tekstów biblijnych. Ksiądz Santorski nie pomija wyjaśnienia roli i miejsca objawień prywatnych, co jest tym bardziej istotne, że jednym z nich uzupełnia swój wykład eschatologii.⁷ Zasadniczą treść objawienia Autor określa jako udostępnianie człowiekowi prawdy o Bogu, który chce dać życie wieczne.⁸ Ksiądz Profesor podkreśla ścisły związek udostępniania prawdy z jego celem, jakim jest doprowadzenie ludzi do ostatecznego zjednoczenia z Bogiem.⁹ Ponieważ uprawianie teologii wymaga wiary, Autor włącza do wiadomości wstępnych zagadnienia teologii fundamentalnej związane z aktem wiary.¹⁰ Przy omawianiu transcendencji Boga prowadzi myśl czytelnika/studenta od popularnych wyobrażeń po sformułowania teologii katolickiej.¹¹ Na pytanie o możliwość poznania Boga ostatecznie odpowiada twierdząco na gruncie nauki Kościoła.¹² Ksiądz Profesor korzysta przy tym z dokumentów nauczania kościelnego, a także z dzieł wielkich teologów jak np. Kasper, Ratzinger, de Lubac, jak i z literatury popularnej (Brandstaetter).¹³

³ Por. np. A. SANTORSKI, *Nasze ostateczne przeznaczenie*, Warszawa: CKAW 2003, 27, 39; *Eschatologia*, Warszawa 1996, 75.

⁴ Por. A. SANTORSKI, *Dogmatyka w zarysie*, cz. 1, Warszawa 1988, 16.

⁵ Por. *Nasze ostateczne przeznaczenie*, dz. cyt.

⁶ Por. *Dogmatyka w zarysie*, cz. 1, dz. cyt., 10; *Prawdy wiary katolickiej*, dz. cyt., 33.

⁷ Por. *Nasze ostateczne przeznaczenie*, dz. cyt., 77 – 97.

⁸ Por. *Prawdy wiary katolickiej*, dz. cyt., 19; *Wstęp do teologii. Zarys życia wewnętrznego*, Warszawa 1989, 1.

⁹ Por. *Prawdy wiary katolickiej*, dz. cyt., 19; *Wstęp do teologii*, dz. cyt., 1.

¹⁰ Por. *Dogmatyka w zarysie*, cz. 1, dz. cyt., 16. 12nn.

¹¹ Por. *tamże*, 4 - 6.

¹² Por. *tamże*, 7.

¹³ Por. *Prawdy wiary katolickiej*, dz. cyt., 174.

Istotne znaczenie mają podane przez Ks. Andrzeja Santorskiego zasady uprawiania teologii: zapoznanie się ze źródłami, ustalenie języka i ściśle posługiwanie się przyjętą terminologią, a wreszcie logiczne porządkowanie wypowiedzi. Teolog, pisze ksiądz Santorski, powinien zawsze pamiętać, że może się pomylić, powinien odróżniać istotną treść prawd objawionych od interpretacji możliwych do przyjęcia, bo niesprzecznych z Magisterium Kościoła, które stanowi ostateczne, niepodważalne kryterium.¹⁴ Ksiądz Profesor zauważa też niebagatelne znaczenie motywacji w pracy teologa: pytania stawiane li-tylko z ciekawości prowadzą w tej dziedzinie do miernych osiągnięć, a dopiero w połączeniu z miłością do Boga i ludzi mogą przynieść dobre owoce.¹⁵ Raz przyjęte zasady będą już stale towarzyszyć Autorowi przy opracowywaniu kolejnych traktatów.

2. Bóg i stworzenie – Bóg w Trójcy jedyny

Wierny biblijnemu spojrzeniu ksiądz Santorski prawdę o Bogu w Trójcy Świętej wyprowadza z Nowego Testamentu i starożytności chrześcijańskiej,¹⁶ zgodnie z podanym schematem przekazywania objawienia nadprzyrodzonego.¹⁷ Starannie opracowane definicje stanowią realizację zasady ustalenia języka.¹⁸

Ksiądz Andrzej Santorski zajmuje się zagadnieniami transcendencji Boga¹⁹ i Opatrzności Bożej.²⁰ Definicje ożywia przykładami z Pisma Świętego.²¹ Opisuje Boga jako tego, który jest najdoskonalszą Miłością i Jednością Osób i przedstawia pokrótce kształtowanie się dogmatu trynitarnego od tekstów nowotestamentalnych po sformułowania soborów.²² Wspomina przy tym o herezjach pierwszych wieków, o Ariuszu i modalizmie i o nicejskim symbolu wiary.²³

Autor podkreśla wzajemną miłość i jedność Osób Trójcy Świętej. W niezwykle prosty sposób wyjaśnia aksjomat augustyński jednego działania Osób Boskich na zewnątrz z zaznaczeniem, że człowiek nie tylko odbiera owo zewnętrzne działanie, ale jest zaproszony do udziału w wewnętrznym życiu Boga.²⁴ Trudno w tym nie dostrzec nawiązania do innych traktatów. Łączenie poszczególnych działów teologii w spójną całość jest zresztą charakterystyczne dla księdza Santorskiego. Ksiądz Profesor uzasadnia np., że dogmat trynitarny wyraża najważniejszą prawdę o Bogu dlatego, że Bóg

---

¹⁴ Por. *tamże*, 34; *Wstęp do teologii*, dz. cyt., 4.

¹⁵ Por. *Prawdy wiary katolickiej*, dz. cyt., 33.

¹⁶ Por. *Dogmatyka w zarysie*, cz. 1, dz. cyt., 18.

¹⁷ Por. *Prawdy wiary katolickiej*, dz. cyt., 26.

¹⁸ Por. np. pojęcie Opatrzności Bożej: *Dogmatyka w zarysie*, cz. 1, dz. cyt., 23; *Prawdy wiary katolickiej*, dz. cyt., 55.

¹⁹ Por. *tamże*, 50n.

²⁰ Por. *Dogmatyka w zarysie*, cz. 1, dz. cyt., 23.

²¹ Por. *Prawdy wiary katolickiej*, dz. cyt., 55.

²² Por. *tamże*, 89nn.

²³ Por. *tamże*, 94n.

²⁴ Por. *tamże*, 88.

chce dać uczestnictwo w swoim życiu.²⁵ Stanowi to oczywiste nawiązanie do teologii łaski i eschatologii. Podobnie włącza w zagadnienie Opatrzności Bożej temat przeznaczenia,²⁶ który gdzie indziej omawia szerzej przy okazji charytologii.²⁷

3. Chrystologia, soteriologia

Szczególne miejsce w zainteresowaniach naukowych księdza Santorskiego zajmują chrystologia i teologia odkupienia. Ksiądz Profesor do prezentacji chrystologii wybiera koncepcję „odgórną”, aleksandryjską.²⁸ Zwraca przede wszystkim uwagę na Wcielenie, świadomość Chrystusa, relacje Jego Bóstwa i człowieczeństwa. Więcej miejsca poświęca prezentacji świadectwa Pisma Świętego niż filozoficznym spekulacjom nt. unii hipostatycznej, chociaż nie unika omówienia herezji chrystologicznych i wiążących się z tym tematem pojęć greckich. Warto zauważyć, że stosowane przez Ks. Profesora, umieszczanie całych cytatów Pisma Świętego znacznie ułatwia przyswajanie treści.

Zgodnie z przyjętymi zasadami, Autor definiuje najpierw główne pojęcia. Zbawienie określa jako ostateczne i pełne zjednoczenie z Bogiem, a więc stan u celu. Odkupienie to czyn Chrystusa: wydobyć z udręki i zagrożenia, obdarowanie przywilejem należenia do Boga. Dzięki tak precyzyjnemu rozdzieleniu pojęć zbawienia i odkupienia możliwe staje się zdefiniowanie soteriologii jako nauki o zbawieniu dokonującym się dzięki Chrystusowemu Odkupieniu.²⁹

Źródła, na które powołuje się ksiądz Santorski przy prezentacji tych zagadnień, są niezwykle bogate. Obejmują m.in. Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, teksty patrystyczne w językach oryginalnych, dzieła starożytnych pisarzy chrześcijańskich jak Piotr Chryzolog³⁰, czy św. Ireneusz³¹, Sumę Teologiczną św. Tomasza i pisma Dunska Szkota. Ksiądz Santorski korzysta także ze współczesnych dokumentów Papieskiej Komisji Biblijnej, encyklik Jana Pawła II – *Redemptor hominis* i *Dives in misericordia*³² oraz z dorobku polskich i zagranicznych teologów XX wieku (Granat, Grelot, Jankowski, Kasper).

Ksiądz Santorski omawia teksty Pisma Świętego wskazujące na Bóstwo Chrystusa, podkreślając jednocześnie, że właśnie Jego Osoba stanowi pełnię objawienia i kryterium interpretacji Starego Testamentu.³³ Prezentuje również świadectwa Tradycji, he-

²⁵ Por. *Dogmatyka w zarysie*, cz. 1, dz. cyt., 16.

²⁶ Por. *Prawdy wiary katolickiej*, dz. cyt., 56.

²⁷ Por. *Tajemnica łaski*, Warszawa 1986, 2.

²⁸ Por. *Chrystologia*, Warszawa 1993, 6-7.

²⁹ Por. *Soteriologia. Tajemnica Odkupienia*, Warszawa 2002, 5n.

³⁰ Por. *tamże*, 28.

³¹ Por. *tamże*, 29.

³² Por. *tamże*, 55n; *Prawdy wiary katolickiej*, dz. cyt., 110.

³³ Por. *Prawdy wiary katolickiej*, dz. cyt., 22.

rezje i spory teologiczne prowadzące do sformułowania dogmatu chrystologicznego i orzeczenia soborów pierwszego tysiąclecia.³⁴

W wykładach i skryptach Księdza Profesora znajdują miejsce trzy koncepcje chrystologii:

- pochodząca ze szkoły antiocheńskiej, podkreślająca ludzkie przymioty Pana Jezusa,
- chrystologia preegzystencji, zakorzeniona w myśli szkoły aleksandryjskiej,
- i wreszcie, bardziej współczesna, „koncentryczno- integralna”, której punktem wyjścia jest wydarzenie zmartwychwstania.

Ksiądz Santorski rozważa też znaczenie tytułu „Syn Człowieczy”, szczegółowo prezentując przy tym odpowiednie teksty Ewangelii i pism św. Pawła. Biblijny charakter uprawianej przez Ks. Andrzeja Santorskiego teologii daje o sobie znać nieustannie: nie tylko rozważania dotyczące ludzkiej świadomości i jedności psychicznej Chrystusa, ale również te, odnoszące się do Jego człowieczeństwa w Tradycji, nawet te, w zwiększonej formie wypunktowane zagadnienia związane z pośrednictwem Chrystusa, są poparte uzasadnieniami z Pisma Świętego.³⁵ Natomiast mówiąc, że Wcielenie otwiera naturze stworzonej dostęp do uczestniczenia w życiu trynitarnym, Ksiądz Profesor nawiązuje do kolejnych opracowywanych przez siebie traktatów.³⁶

Pisząc o tajemnicy Odkupienia, ksiądz Santorski porusza zagadnienia: interpretacji dogmatu soteriologicznego, roli Chrystusa jako Pośrednika i Odkupiciela, a także relacji Wcielenia i Odkupienia w ujęciach Dunska Szkota i św. Tomasza z Akwinu. Również w soteriologii, zgodnie z przyjętymi zasadami, prezentuje różne, możliwe do przyjęcia koncepcje. Przybliży teorię mistyczną Odkupienia³⁷ oraz teorię realistyczną św. Anzelma³⁸ z uwzględnieniem jej prawdopodobnego wpływu na powstanie poglądów Lutra.³⁹ Przy okazji tej drugiej zwraca uwagę na jej różne interpretacje i przydatność w praktyce duszpasterskiej i katechetycznej.⁴⁰ Chcąc zachować obiektywizm nie unika też współczesnej krytyki tej teorii związanej z zawartą w niej sugestią podporządkowania dzieła miłości racjom sprawiedliwości i to wąsko rozumianej.⁴¹ Przypomina słowa Jana Pawła II, że poniesienie „zastępczej” ofiary przez niewinnego Chrystusa należało by nazwać raczej „wielką niesprawiedliwością”.⁴²

Własną interpretację prawdy o Odkupieniu Ks. Andrzej Santorski opiera na refleksjach Jana Pawła II i Waltera Kaspera. Ten wrażliwy na tematykę życia wewnętrznego teolog, zwraca uwagę na wezwanie do metanoi związane z koniecznością podjęcia

---

³⁴ Por. *Dogmatyka w zarysie*, cz. 1, dz. cyt., 49-51.

³⁵ Por. *Dogmatyka w zarysie*, cz. 2, Warszawa 1996, 4-5; *Chrystologia*, dz. cyt., 47 - 50.

³⁶ Por. *Chrystologia*, dz. cyt., 63.

³⁷ Por. *Soteriologia*, dz. cyt., 33nn; *Dogmatyka w zarysie*, cz. 2, dz. cyt., 6nn.

³⁸ Por. *Dogmatyka w zarysie*, cz. 2, dz. cyt., 8nn; *Prawdy wiary katolickiej*, dz. cyt., 107.

³⁹ Por. *Soteriologia*, dz. cyt., 51.

⁴⁰ Por. *Dogmatyka w zarysie*, cz. 2, dz. cyt., 9.

⁴¹ Por. *Soteriologia*, dz. cyt., 54nn.

⁴² Por. *tamże*, 57.

cierpienia, a wyrażone w wydarzeniach paschalnych. Ksiądz Santorski podkreśla, że Bóg nie chce żadnego zła, a zwłaszcza grzechu bogobójstwa. Zauważa przy tym jednak, że Chrystus niejako podejmuje ryzyko, ponieważ nie ogranicza swojej misji do wybranych, ale zwraca się do wszystkich, także do grzeszników – zdolnych do popełnienia największego zła, jakim jest zabicie Syna Człowieczego. Konsekwencją Chrystusowej miłości – wolnej od przemocy, a pełnej szacunku wobec wolności człowieka – stał się krzyż. Te wielkie prawdy udało się Księdzu Profesorowi wyrazić bez zbędnych słów, w zwięzły, jasny sposób na kilku stronach skryptu.⁴³

Do wiadomości z zakresu soteriologii ksiądz Santorski dołącza też opinię na temat teologii wyzwolenia.⁴⁴ Nawiązuje do trynitologii przez podkreślenie trynitarnego wymiaru Odkupienia,⁴⁵ a do eschatologii przez przedstawienie zstąpienia Chrystusa do Otchłani i zaznaczenie, że Jego zmartwychwstanie stanowi zapoczątkowanie uczestniczenia w życiu wiecznym.⁴⁶

Wśród poruszanych przy okazji tego traktatu problemów, Ksiądz Profesor uwzględnia wpływ poglądów Bultmanna na współczesną chrystologię, kreśli też zarys chrystologii W. Kaspera.⁴⁷ Nie zapomina o kwestii powszechności Odkupienia, a w tym o zagadnieniu zbawienia dzieci nieochrzczonych i teorii *limbus puerorum*.⁴⁸ Z wielką delikatnością stawia problem „zgorzenia krzyża”. Pisze, że odpowiedzi na pytanie o taki sposób Odkupienia można dopatrywać się w ostatecznym objawieniu Bożych zamiarów. Jednocześnie uważa powyższe, proponowane przez teorię mistyczną wyjaśnienie za niewystarczające i skłania się raczej ku interpretacji Kaspera.⁴⁹

Zawarte we *Wstępie do teologii* zasady dają o sobie znać również w przypadku chrystologii i soteriologii. Tu także można prześledzić zapoznanie ze źródłami, jakimi są wypowiedzi Pana Jezusa o sobie i pisma pochodzące ze starożytności chrześcijańskiej po sformułowania soborów. Daje o sobie znać logiczne podporządkowanie treści, rozbudowywanej bądź ograniczanej w miarę potrzeby. Autor dba o zapoznanie czytelnika z językiem, jakim będzie się posługiwał. W cytatach z Nowego Testamentu przytacza kluczowe słowa greckie, aby ułatwić percepcję podawanej treści.⁵⁰ Ustala terminologię, definiuje i wyjaśnia pojęcia, również te dodatkowe, wiążące się z omawianym tematem jak np. eschatologiczna obietnica, dar łaski, przeznaczenie, Królestwo Boże.⁵¹ Na przykładzie kwestii zbawienia dzieci nieochrzczonych widać, w jaki sposób, cierpliwie przedstawia różne, niesprzeczne z nauką Kościoła interpretacje i wskazuje na najbliższą własnym poglądom, koncepcję możliwości podjęcia świadomej decyzji

⁴³ Por. *tamże*, 58 – 63.

⁴⁴ Por. *tamże*, 74n.

⁴⁵ Por. *Prawdy wiary katolickiej, dz. cyt.*, 108.

⁴⁶ Por. *Soteriologia, dz. cyt.*, 76n.

⁴⁷ Por. *Chrystologia, dz. cyt.*, 66 - 68.

⁴⁸ Por. *Soteriologia, dz. cyt.*, 81 – 86; *Dogmatyka w zarysie, cz. 2, dz. cyt.*, 12; *Prawdy wiary katolickiej, dz. cyt.*, 113.

⁴⁹ Por. *Soteriologia, dz. cyt.*, 42 – 44; *Prawdy wiary katolickiej, dz. cyt.*, 105.

⁵⁰ Por. *Soteriologia, dz. cyt.*, 34. 65.

⁵¹ Por. *tamże*, 3-5. 10.

przez każdego w chwili śmierci.⁵² Jedną z zasad uprawiania teologii, wymienionych przez księdza Santorskiego, mówi, że owocne może być jedynie szukanie odpowiedzi na pytanie stawiane z miłości, a nie tylko podsycane ciekawością. Czyż samo postawienie pytania o „konieczność męki Chrystusa”, wokół którego Autor osnówkę prezentację teorii Odkupienia, nie wypływa ze współczucia wobec Zbawiciela?

Powtarzające się w kolejnych opracowaniach te same zagadnienia, w identycznym układzie, wierność raz przyjętemu sposobowi przedstawiania prawdy o Odkupieniu, wszystko to świadczy, że był to schemat od początku wybrany przez Autora jako przemysłany i najbardziej komunikatywny.

4. Charytologia

Jednym z najbardziej znamienitych dla działalności dydaktycznej Ks. Andrzeja Santorskiego jest wykład o łasce. Autor definiuje łaskę jako udzielanie się Boga człowiekowi. Wyjaśnia greckie i łacińskie odpowiedniki tego pojęcia oraz jego współczesne konotacje językowe.⁵³ Źródła do opracowania tego tematu znajduje oczywiście w Piśmie Św. (*Biblijny zarys porządku nadprzyrodzonego, Biblijne pojęcie łaski*)⁵⁴; a także w orzeczeniach Magisterium Kościoła, ze szczególnym uwzględnieniem Synodu w Orange⁵⁵ i nauki Soboru Trydenckiego (reakcja na poglądy Lutera, sformułowanie nauki o łasce skutecznej i wystarczającej).⁵⁶

Przy omawianiu teologii łaski ksiądz Santorski zajmuje się zagadnieniami transcencji Boga, świętości ontycznej i pojęciem porządku nadprzyrodzonego.⁵⁷ Przedstawia dzieje charytologii: wypowiedzi Ojców Kościoła, poglądy św. Augustyna i nieścisłe interpretacje jego nauki, jak również dotyczące łaski spory epoki baroku.⁵⁸ W przystępny sposób przybliży trudne kwestie dyskusji banezanistów i molinistów, które zniecierpliwily nawet papieża Pawła V.⁵⁹ Ksiądz Santorski wyjaśnia zagadnienia różnych darów łaski, jej konieczności i darmowości, a także pojęcia zasługi i usprawiedliwienia,⁶⁰ łaski uczynkowej i uświęcającej.⁶¹ Tłumaczy pojęcie charyzmatu.⁶² Przy okazji charytologii umieszcza też najobszerniejsze opracowanie kwestii przeznaczenia.⁶³ Mając przed oczyma teologię jako spójną całość, wskazuje na związki charytologii z

---

⁵² Por. *tamże*, 85n.

⁵³ Por. *Tajemnica łaski, dz. cyt.*, 9.

⁵⁴ Por. *tamże*, 5. 9.

⁵⁵ Por. *tamże*, 23.

⁵⁶ Por. *tamże*, 25, 34, 44, 48.

⁵⁷ Por. *tamże*, 1nn.

⁵⁸ Por. *tamże*, 22nn, 27-29.

⁵⁹ Por. *tamże*, 46.

⁶⁰ Por. *tamże*, 34nn, 48.

⁶¹ Por. *Prawdy wiary katolickiej, dz. cyt.*, 125nn.

⁶² Por. *tamże*, 129.

⁶³ Por. *Tajemnica łaski, dz. cyt.*, 42.

innymi traktatami, a mianowicie uwzględnia trynitarny aspekt *łaski niestworzonej*,⁶⁴ nazywając Chrystusa jej szczytem,⁶⁵ a także wskazuje na eklezjalny charakter łaski – na przekaz życia Bożego dokonujący się przez Kościół.⁶⁶

Ksiądz Santorski nie czyni z łaski tematu jedynie spekulatywnych dociekań. Zwraca uwagę na zagadnienia ważne dla życia chrześcijańskiego, jak np. na związek z sakramentologią, na znaczenie współpracy z łaską. Ukazuje, że niewłaściwe rozumienie kwestii łaski skutecznej i wystarczającej może prowadzić do obojętności moralnej.⁶⁷

Zgodnie ze swymi zasadami, Ksiądz Profesor zapoznaje odbiorcę z wybranymi źródłami – z tekstami Pisma Świętego, z orzeczeniami soborów, a następnie z poglądami teologów. Inaczej niż w skrypcie poświęconym łasce, w podręczniku dla katechetów punktem wyjścia wykładu czyni nie definicje pojęć, ale wezwanie do nawrócenia i nowego życia w Chrystusie, a także zamieszkanie Boga z ludźmi i udział człowieka we wzajemnej miłości Osób Trójcy Świętej.⁶⁸ W swoim opracowaniu teologii łaski ksiądz Santorski przez uporządkowaną wypowiedź przybliży doktrynę o skomplikowanej historii. Dyskretnie nie rozstrzyga, czy rzeczywiście zawsze w dziejach związanych z tym tematem poszukiwań teologicznych brała górę motywacja miłości ku Bogu i człowiekowi.

5. Sakramentologia

Teologia sakramentów zajmuje również istotne miejsce w pracy księdza Santorskiego. Zainteresowanie Księdza Profesora tą tematyką znalazło wyraz nie tylko w działalności naukowo-dydaktycznej. Warto zwrócić uwagę na książeczki zawierające konferencje przeznaczone dla pańników z XII grupy PWP, której ksiądz Santorski przez ponad 30 lat towarzyszył w drodze na Jasną Górę: *Tajemnica naszego chrztu – 280 PWP*, *Czy znasz tajemnicę bierzmowania – 281 PWP*, *Czy znasz tajemnicę Eucharystii – 282 PWP*.⁶⁹

Wykłady księdza Santorskiego są nasycone treścią pochodzącą z Pisma Świętego i nauką OO. Kościoła.⁷⁰ Zawierają bogate nawiązanie do Tradycji teologicznej.⁷¹ Informują o orzeczeniach Magisterium⁷² Natomiast konferencje pielgrzymkowe przybliżają

⁶⁴ Por. *tamże*, 53-56.

⁶⁵ Por. *Prawdy wiary katolickiej*, dz. cyt., 123.

⁶⁶ Por. *Tajemnica łaski*, dz. cyt., 58n.

⁶⁷ Por. *tamże*, 44.

⁶⁸ Por. *Prawdy wiary katolickiej*, dz. cyt., 114-119.

⁶⁹ *Tajemnica naszego chrztu*, Warszawa 1996; *Czy znasz tajemnicę bierzmowania*, Warszawa 1994; *Czy znasz tajemnicę Eucharystii*, Warszawa 1994.

⁷⁰ Por. *Sakrament chrztu. Dar łaski i wezwanie do nawrócenia*, Warszawa 1993, 3-5; *Bierzmowanie – sakrament Ducha Świętego*, Warszawa 1992, 4nn, 28; *Sakrament małżeństwa*, Warszawa 1986, 5-10.

⁷¹ Por. *Bierzmowanie*, dz. cyt., 28; *Sakramenty Święte*, Warszawa 1990, 3.

⁷² Por. *tamże*, 4nn, 23.

teologię sakramentów za pośrednictwem przykładów z życia i literatury, jak również z dawnej i najnowszej historii Polski.⁷³

Ksiądz Santorski podaje zgodną z tradycją katolicką definicję sakramentów, które są znakami łaski i narzędziami uświęcenia, wyróżniającymi się tym, że ich skutki dokonują się z woli Chrystusa w sposób stały i niezawodny.⁷⁴ Wierny tej definicji, wskazuje na powyższe cechy przy omawianiu poszczególnych sakramentów: chrzest prezentuje jako dar i znak łaski, i wezwanie do nawrócenia; bierzmowanie jako znak umocnienia itd. Przy okazji sakramentologii ogólnej podaje też zakres zagadnień, które następnie rozwija w wykładach szczegółowych. Do tych zasadniczych tematów należy, poza znakiem sakramentalnym, związek sakramentu z Chrystusem (nawiązanie do poglądów Schillebeeckxa);⁷⁵ podkreślany przez Sobór Trydencki i Watykański II – cel sakramentów⁷⁶ oraz skutki i sposób sprawowania sakramentu.⁷⁷ Ksiądz Santorski nie pomija też słynnego stwierdzenia Konstytucji *Lumen gentium*, nazywającej sakramentem cały Kościół.⁷⁸

Wskazane w wypowiedziach poświęconych sakramentologii ogólnej aspekty, dają o sobie znać przy wykładzie szczegółowym. Ksiądz Santorski mówi więc na pierwszym miejscu o związku danego sakramentu z Chrystusem. Podkreśla wymiar odkupieńczy chrztu⁷⁹, czyni to również w formie popularnej, posługując się przykładami.⁸⁰ Przypomina, że Eucharystia jest obecnością Boga wcielonego i Ofiarą Odkupienia.⁸¹ Dostrzega możliwość uczestniczenia przez małżeństwo w zbawczym dziele i ofiarnej miłości Chrystusa, który swoją relację do Kościoła uczynił wzorem miłości oblubieńczej.⁸² Również w artykule na temat kapłaństwa pisze o udziale prezbitera w kapłaństwie Chrystusa.⁸³

Włączenie w Kościół przez sakramenty Ksiądz Profesor ukazuje przez pryzmat powołania do kapłaństwa wspólnotowego w chrzcie św.⁸⁴ i zwoływania społeczności eklezjalnej przez kapłaństwo sakramentalne.⁸⁵ Uwypukla rolę Eucharystii w tworzeniu wspólnoty eklezjalnej.⁸⁶ Podkreśla eklezjalny aspekt bierzmowania w nauce Soboru Watykańskiego II oraz znaczenie tego sakramentu jako uzdalniającego do podjęcia

---

⁷³ Por. *Tajemnica naszego chrztu*, dz. cyt., 78n.

⁷⁴ Por. *Sakramenty Święte*, dz. cyt., 4.

⁷⁵ Por. *tamże*, 5.

⁷⁶ Por. *tamże*, 7.

⁷⁷ Por. *tamże*, 14.

⁷⁸ Por. *tamże*, 4.

⁷⁹ Por. *Sakrament chrztu*, dz. cyt., 4-6.

⁸⁰ Por. *Tajemnica naszego chrztu*, dz. cyt., 9nn.

⁸¹ Por. *Czy znasz tajemnicę Eucharystii*, dz. cyt., 33, 63.

⁸² Por. *Sakrament małżeństwa*, dz. cyt., 16-18.

⁸³ Por. "Prezbiter – pasterz – kapłan w nauczaniu Jana Pawła II", *WST* 19(2006) 242n.

⁸⁴ Por. *Sakrament chrztu*, dz. cyt., 13; *Tajemnica naszego chrztu*, dz. cyt., 59.

⁸⁵ Por. "Prezbiter – pasterz – kapłan w nauczaniu Jana Pawła II", *art. cyt.*, 245.

⁸⁶ Por. *Czy znasz tajemnicę Eucharystii*, dz. cyt., 53.

misji we wspólnocie wiernych.⁸⁷ Również małżeństwo zostaje przedstawione w odniesieniu do tajemnicy Chrystusa i Kościoła.⁸⁸

Każdy z sakramentów stanowi pomoc do naśladowania Chrystusa. Dlatego, pisząc o celach poszczególnych sakramentów, ksiądz Santorski przedstawia chrzest jako wezwanie do nawrócenia i rozpoczęcia kroczenia za Zbawicielem,⁸⁹ bierzmowanie jako powołanie do doskonałości chrześcijańskiej i do dawania świadectwa wiary,⁹⁰ a małżeństwo jako zadanie naśladowania Chrystusa w ofiarnej, bezinteresownej miłości.⁹¹ Omawia też uczestniczenie w Chrystusowej misji pasterskiej jako cel sakramentu kapłaństwa.⁹²

Każdy z sakramentów udziela łaski w taki sposób, w jaki ją oznacza. Dlatego zagadnienie znaku sakramentalnego ksiądz Santorski wiąże z teologią łaski. Podaje przy tym charakterystykę obrzędów sakramentu, ale w zestawieniu z ich biblijnym pochodzeniem.⁹³ Nie pomija tradycji, historycznych przemian dotyczących sprawowania sakramentów, ale przedstawia je w aspekcie znaczenia poszczególnych czynności.⁹⁴

Ksiądz Profesor zwraca też uwagę na kwestię ujmowania łaski sakramentalnej. Sugeruje podejście bardziej personalistyczne niż rzeczowe.⁹⁵ Przy okazji sakramentu kapłaństwa widzi problem psychologiczno – językowy, wynikający z możliwych skojarzeń z pogańskim pojęciem kapłaństwa. Dlatego sugeruje większe zwrócenie uwagi na to, że sakrament jest darem z wysoka, a nie, analogicznym do porządku pogańskiego, oddelegowaniem kogoś przez społeczność w celu prześlągnięcia groźnego bóstwa.⁹⁶

Szczególnie cennym w ujęciu sakramentologii przez ks. Andrzeja Santorskiego wydaje się logiczne porządkowanie przekazywanych treści tak, że zagadnienia wymienione w części ogólnej znajdują odzwierciedlenie przy omawianiu poszczególnych sakramentów.

6. Mariologia

Ksiądz Santorski pisze, że mariologia może być chrystocentryczna bądź eklezjocentryczna.⁹⁷ Jemu, doświadczonemu teologowi zajmującemu się życiem wewnętrznym i charytologią, najbardziej odpowiada ujęcie nauki o Matce Najświętszej jako

⁸⁷ Por. *Bierzmowanie*, dz. cyt., 21.

⁸⁸ Por. *Sakrament małżeństwa*, dz. cyt., 20.

⁸⁹ Por. *Sakrament chrztu*, dz. cyt., 10; *Tajemnica naszego chrztu*, dz. cyt., 31, 73.

⁹⁰ Por. *Bierzmowanie*, dz. cyt., 22 – 24.

⁹¹ Por. *Sakrament małżeństwa*, dz. cyt., 16n.

⁹² Por. "Prezbiter – pasterz – kapłan w nauczaniu Jana Pawła II", art. cyt., 244.

⁹³ Por. "Małżeństwo jako znak łaski nadprzyrodzonej w świetle Nowego Testamentu", *WST* 10(1997) 293-304.

⁹⁴ Por. *Bierzmowanie*, dz. cyt., 11, 17.

⁹⁵ Por. *Sakramenty Święte*, dz. cyt., 27.

⁹⁶ Por. "Prezbiter – pasterz – kapłan w nauczaniu Jana Pawła II", art. cyt., 247n.

⁹⁷ Por. *Mariologia*, Warszawa 1989, 1.

o człowieku powołanym do współpracy z Bogiem.⁹⁸ Źródłami są dla Księdza Profesora przede wszystkim świadectwa Nowego Testamentu.⁹⁹ O tym, jak silne jest nastawienie biblijne Autora, niech świadczy fakt, że teksty te i ich omówienie zajmują 1/3 skryptu poświęconego mariologii. Poza tym ksiądz Santorski powołuje się na refleksje OO. Kościoła, na traktat św. Ambrożego *O dziewictwie Maryi*,¹⁰⁰ na VIII rozdział konstytucji *Lumen gentium*,¹⁰¹ a także na podręczniki i syntezy mariologiczne. Na szczególne podkreślenie zasługuje wspomnienie - na jednej z dziesięciu zaledwie stron poświęconych mariologii w *Prawdach wiary katolickiej* - beatyfikowanego w zeszłym roku, pierwszego polskiego zakonodawcy, O. Stanisława Papczyńskiego i jego *Reguły 10 cnót Najświętszej Maryi Panny*.¹⁰²

Ksiądz Santorski przytacza dostrzegane przez OO. Kościoła analogie między Maryją a Ewą.¹⁰³ Podkreśla przypomniany przez ostatni Sobór związek Matki Najświętszej z Kościołem i Jej rolę w historii zbawienia.¹⁰⁴ Miejsce w wykładzie Księdza Profesora znajduje tajemnica Boskiego macierzyństwa Maryi, podważona przez herezję Nestoriusza a potwierdzona przez Sobór Efeski.¹⁰⁵ Ksiądz Santorski pisze o uczestnictwie Matki Najświętszej w wewnętrznym życiu Trójcy Świętej, w relacji Ojca do Syna.¹⁰⁶ Tajemnicę dziewictwa Maryi ukazuje natomiast jako znak Wcielenia i znak Kościoła zachowującego nienaruszony skarb wiary.¹⁰⁷ Można dostrzec w tym konsekwencję wykładowcy przedstawiającego tę samą tajemnicę tak, jak zaznaczył na początku traktatu: chrystocentrycznie i eklezjocentrycznie. Natomiast w tekście dotyczącym Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny znajdują się odniesienia do traktatu o łasce i dyskusji między Pelagiuszem a św. Augustynem.¹⁰⁸

Jako problem mariologiczny ksiądz Santorski porusza kwestię wniebowzięcia/zaśnięcia Matki Bożej. Przedstawia naukę Kościoła w tej kwestii i jej podstawy patrystyczne oraz rozstrzygnięcie Piusa XII.¹⁰⁹ W opracowaniach powstałych po cytowanym wyżej skrypcie z 1989 roku, ksiądz Santorski do powtórzonych zagadnień dołącza przypomnienie historycznego kontekstu ogłoszenia w 1950 roku dogmatu o Wniebowzięciu Najświętszej Maryi Panny.¹¹⁰

---

⁹⁸ Por. *Prawdy wiary katolickiej*, dz. cyt., 148; *Mariologia*, dz. cyt., 2.

⁹⁹ Por. *Prawdy wiary katolickiej*, dz. cyt., 145n; *Mariologia*, dz. cyt., 3n.

¹⁰⁰ Por. *Mariologia*, dz. cyt., 27.

¹⁰¹ Por. *tamże*, 16.

¹⁰² Por. *Prawdy wiary katolickiej*, dz. cyt., 148.

¹⁰³ Por. *Mariologia*, dz. cyt., 15.

¹⁰⁴ Por. *tamże*, 16; *Prawdy wiary katolickiej*, dz. cyt., 153; *Dogmatyka w zarysie*, cz. 2, dz. cyt., 28.

¹⁰⁵ Por. *Mariologia*, dz. cyt., 19.

¹⁰⁶ Por. *tamże*, 22.

¹⁰⁷ Por. *Mariologia*, dz. cyt., 25 -27; *Prawdy wiary katolickiej*, dz. cyt., 151; *Dogmatyka w zarysie*, cz. 2, dz. cyt., 27n.

¹⁰⁸ Por. *Mariologia*, dz. cyt., 32; *Prawdy wiary katolickiej*, dz. cyt., 151; *Dogmatyka w zarysie*, cz. 2, dz. cyt., 26 -27.

¹⁰⁹ Por. *Mariologia*, dz. cyt., 39n.

¹¹⁰ Por. *Prawdy wiary katolickiej*, dz. cyt., 155; *Dogmatyka w zarysie*, cz. 2, dz. cyt., 30.

7. Eklezjologia

Do swojej bogatej działalności dydaktyczno – naukowej ksiądz Santorski włączył także eklezjologię, ale poświęca jej niewiele miejsca w swojej twórczości. Pisząc o Kościele opiera się głównie na tekstach Nowego Testamentu i dokumentach ostatniego Soboru.¹¹¹ Definiuje Kościół jako społeczność powołaną przez Boga do udziału w zbawieniu.¹¹² Już po powyższym określeniu widać, że chce przybliżyć słuchaczom/czytelnikom omawiany dział teologii w sposób jak najbardziej prosty, bez wnikania w kwestie licznych, często uzupełniających się definicji Kościoła.

Ksiądz Santorski omawia zagadnienie społecznego charakteru zbawienia.¹¹³ Wyjaśnia pojęcie ciała mistycznego.¹¹⁴ Do przedstawienia przymiotów Kościoła wykorzystuje schemat z *Credo* i kolejno wyjaśnia, co to znaczy, że Kościół jest apostołski, jeden powszechny i święty.¹¹⁵ Wprowadza też pojęcie macierzyństwa Kościoła.¹¹⁶ Umieszcza tu również obecne ujęcie Kościoła jako sakramentu w połączeniu z podstawowymi informacjami na temat sakramentów.¹¹⁷

W wykładzie eklezjologicznym Księdza Profesora daje się zauważyć pewna ewolucja proponowanych określeń. O ile początkowo Ksiądz Santorski definiuje Kościół jako społeczność powołaną do udziału w zbawieniu,¹¹⁸ o tyle później zastępuje to sformułowanie innym, „charytologicznym”, według którego Kościół to społeczność powołana do przyjmowania i przekazywania daru łaski nadprzyrodzonej.¹¹⁹

Pomimo że zarys eklezjologii księdza Santorskiego przybiera dość ograniczone rozmiary, o czym świadczy chociażby zakres przytaczanych źródeł, zawarte jest w nim również wstępne określenie terminologii z wprowadzeniem podstawowych pojęć dotyczących tej tematyki. Na uwagę zasługuje również wyjaśnienie znaczenie polskiego słowa „Kościół”.¹²⁰

8. Eschatologia

Eschatologia wydaje się być jednym z ulubionych traktatów księdza Santorskiego, pomimo że w wielotematycznych skryptach umieszczana jest - zgodnie ze swoją nazwą – na ostatnim miejscu. Jej najpełniejsze opracowanie zawarł Ksiądz Profesor w książce *Nasze ostateczne przeznaczenie*.¹²¹

¹¹¹ Por. *Prawdy wiary katolickiej*, dz. cyt., 132n; *Dogmatyka w zarysie*, cz. 2, dz. cyt., 15-19.

¹¹² Por. *Dogmatyka w zarysie*, cz. 2, dz. cyt., 14.

¹¹³ Por. *tamże*.

¹¹⁴ Por. *Prawdy wiary katolickiej*, dz. cyt., 138n; *Dogmatyka w zarysie*, cz. 2, dz. cyt., 18.

¹¹⁵ Por. *Prawdy wiary katolickiej*, dz. cyt., 136 – 142.

¹¹⁶ Por. *Prawdy wiary katolickiej*, dz. cyt., 143; *Dogmatyka w zarysie*, cz. 2, dz. cyt., 22.

¹¹⁷ Por. *Prawdy wiary katolickiej*, dz. cyt., 140n.

¹¹⁸ Por. *Dogmatyka w zarysie*, cz. 2, dz. cyt., 14.

¹¹⁹ Por. *Prawdy wiary katolickiej*, dz. cyt., 131.

¹²⁰ Por. *tamże*, 131.

¹²¹ Por. *Nasze ostateczne przeznaczenie*, Warszawa 2003.

Czym jest eschatologia w ujęciu księdza Santorskiego? Autor definiuje ją jako naukę o rzeczach ostatecznych, albo – osobowo – o Bogu doprowadzającym swoje dzieło do ostatecznego wypełnienia,¹²² albo – po prostu – o życiu wiecznym.¹²³

Źródła, z których korzystał Ks. Andrzej Santorski, chcąc przybliżyć tę tematykę, wyglądają niezwykle bogato. Ksiądz Profesor odwołuje się jak zwykle, przede wszystkim do Pisma Świętego. Stara się również zapoznać odbiorców z nauką Kościoła, a więc z orzeczeniami soborów,¹²⁴ z wypowiedziami papieży od bulli *Benedictus Deus* po *Domīnum et vivificantem*¹²⁵ oraz ze starożytnymi symbolami wiary.¹²⁶ Szczegółowo omawia VII rozdział *Lumen gentium* zwracając przy tym uwagę na personalistyczne i chrystocentryczne ujęcie eschatologii.¹²⁷ Punkt po punkcie referuje List Kongregacji Nauki Wiary w sprawie niektórych zagadnień związanych z eschatologią.¹²⁸ Chętnie powołuje się na opinie teologów współczesnych jak np. Ratzinger, Grelot, Martelet, Boros, Balthasar.¹²⁹ Na wykładach wprowadza informacje na temat eschatologii konsekwentnej i zrealizowanej, na temat takich teologów jak Schweitzer czy Bultmann, i na tym tle umieszcza naukę katolicką. Ksiądz Santorski nie zapomina też o polskich teologach takich jak: A. Skwierczyński czy J. Salij.¹³⁰ Sięga nawet do literatury popularnej, zajmującej się sprawami „pozagrobowymi”.¹³¹ Wydaje się natomiast, że nie podziela uznania Jana Pawła II dla poetyckiej wizji Dantego. Obawia się raczej niebezpieczeństwa dosłownego przyjmowania obrazów (nieba – czyśćca – piekła) z *Boskiej Komedii* przez niewyrobionego czytelnika.¹³²

Wśród zagadnień eschatologii ksiądz Santorski omawia na pierwszym miejscu różne aspekty śmierci, odwołując się przy tym chętnie do tekstów Pisma Świętego. Podkreśla, że śmierć stanowi przede wszystkim zakończenie okresu zasługiwanie.¹³³ Omawia biblijnie ujęty temat sądu Bożego z podziałem na ten następujący zaraz po śmierci i ten na końcu dziejów.¹³⁴ Przy zagadnieniu ostatecznego losu człowieka proponuje stosować pojęcia „zbawienie i potępienie” zamiast kojarzących się przestrzennie „nieba i piekła”.¹³⁵ Zwraca uwagę na konieczność usunięcia skutków grzechów

---

¹²² Por. *tamże*, 9; *Eschatologia*, dz. cyt., 5.

¹²³ Por. *Prawdy wiary katolickiej*, dz. cyt., 156.

¹²⁴ Por. *tamże*, 47.

¹²⁵ Por. *tamże*, 27 – 33.

¹²⁶ Por. *tamże*, 41.

¹²⁷ Por. *Nasze ostateczne przeznaczenie*, dz. cyt., 13nn; *Eschatologia*, dz. cyt., 8.

¹²⁸ Por. *Nasze ostateczne przeznaczenie*, dz. cyt., 18nn; *Eschatologia*, dz. cyt., 13.

¹²⁹ Por. *Prawdy wiary katolickiej*, dz. cyt., 39.

¹³⁰ Por. *tamże*, 41-43; *Eschatologia*, dz. cyt., 41nn.

¹³¹ Por. *Eschatologia*, dz. cyt., 31.

¹³² Por. *Dogmatyka w zarysie*, cz. 2, dz. cyt., 31.

¹³³ Por. *Nasze ostateczne przeznaczenie*, dz. cyt., 22, 25 - 27; *Eschatologia*, dz. cyt., 18nn; *Dogmatyka w zarysie*, cz. 2, dz. cyt., 33; *Prawdy wiary katolickiej*, dz. cyt., 158.

¹³⁴ Por. *Nasze ostateczne przeznaczenie*, dz. cyt., 29; *Eschatologia*, dz. cyt., 24; *Dogmatyka w zarysie*, cz. 2, dz. cyt., 36; *Prawdy wiary katolickiej*, dz. cyt., 161.

¹³⁵ Por. *Nasze ostateczne przeznaczenie*, dz. cyt., 36; *Eschatologia*, dz. cyt., 33; *Dogmatyka w zarysie*, cz. 2, dz. cyt., 40; *Prawdy wiary katolickiej*, dz. cyt., 164.

jako temat katolickiej nauki o czyśćcu.¹³⁶ Wzmiankuje też poglądy Lutra w tej kwestii.¹³⁷ Wartościowe uzupełnienie opracowań księdza Santorskiego stanowi dodatek *Traktat o czyśćcu św. Katarzyny z Genui* jako komentarz do nauki o czyśćcu.¹³⁸

Mówiąc o wiekiustym szczęściu zbawionych, ksiądz Santorski zaznacza rys wspólnotowy tej rzeczywistości.¹³⁹ Porusza zagadnienie bezpośredniego poznania Boga w Jego transcendencji¹⁴⁰ i wspomina poglądy Kościoła prawosławnego na ten temat.¹⁴¹ Ksiądz Santorski krytycznie odnosi się do pojęcia „wiecznego odpoczynku”. Bierze pod uwagę względy duszpasterskie i przestrzega, że sformułowanie to może być błędnie odnoszone do spoczynku w grobie, a nie w „domu Ojca”.¹⁴²

Ksiądz Andrzej Santorski podkreśla konieczność poruszania przy omawianiu eschatologii zagadnień zmartwychwstania i paruzji. Sam, korzystając z cytatów z Nowego Testamentu, pisze o tożsamości i inności ciała po zmartwychwstaniu.¹⁴³ Zauważa też znaczenie paruzji dla chrystocentrycznego ujęcia eschatologii.¹⁴⁴ Wyróżnia trzy aspekty tej prawdy: eschatologiczny, moralny i kosmiczny, związany z odnowieniem świata materialnego.¹⁴⁵

Problemy, jakie ksiądz Santorski dostrzega i rozważa przy okazji eschatologii to: pozaczasowość śmierci,¹⁴⁶ a także los dzieci nieochrzczonych. Ten ostatni, szczególnie interesujący Księdza Profesora temat, często poruszany przy omawianiu innych traktatów, tu zostaje przedstawiony obszerniej. Zgodnie z przyjętymi zasadami Autor wskazuje różne możliwe do akceptacji interpretacje tego problemu i różne opinie teologów.¹⁴⁷

W opracowaniu księdza Santorskiego wspomniana zostaje także teorii apokatastazy zarówno w starożytnym ujęciu Orygenesza,¹⁴⁸ jak i współczesnym Hryniewiczza.¹⁴⁹ Sam Autor dystansuje się od tego typu poglądów. Zaznacza tylko, że zbawienie każdego człowieka może być przedmiotem modlitwy.

¹³⁶ Por. *Dogmatyka w zarysie*, cz. 2, dz. cyt., 31; *Prawdy wiary katolickiej*, dz. cyt., 163.

¹³⁷ Por. *Nasze ostateczne przeznaczenie*, dz. cyt., 46.

¹³⁸ Por. *tamże*, 77 – 97.

¹³⁹ Por. *tamże*, 50.

¹⁴⁰ Por. *tamże*, 52n; *Eschatologia*, dz. cyt., 46.

¹⁴¹ Por. *tamże*, 51.

¹⁴² Por. *Prawdy wiary katolickiej*, dz. cyt., 167.

¹⁴³ Por. *Nasze ostateczne przeznaczenie*, dz. cyt., 56 - 58; *Eschatologia*, dz. cyt., 54nn; *Dogmatyka w zarysie*, cz. 2, dz. cyt., 43-45; *Prawdy wiary katolickiej*, dz. cyt., 167.

¹⁴⁴ Por. *Nasze ostateczne przeznaczenie*, dz. cyt., 60; *Prawdy wiary katolickiej*, dz. cyt., 169.

¹⁴⁵ Por. *Nasze ostateczne przeznaczenie*, dz. cyt., 65 - 67; *Eschatologia*, dz. cyt., 66-69; *Prawdy wiary katolickiej*, dz. cyt., 170.

¹⁴⁶ Por. *Nasze ostateczne przeznaczenie*, dz. cyt., 27n.

¹⁴⁷ Por. *tamże*, 70; *Eschatologia*, dz. cyt., 72.

¹⁴⁸ Por. *Prawdy wiary katolickiej*, dz. cyt., 164.

¹⁴⁹ Por. *tamże*, 38n; *Eschatologia*, dz. cyt., 35n.

Również w przypadku eschatologii Ksiądz Profesor stosuje podane przez siebie założenia rzetelnej pracy teologicznej. Przy okazji zagadnienia *limbus puerorum* przedstawia różne, niesprzeczne z nauką Kościoła hipotezy i wskazuje na najbardziej prawdopodobną.¹⁵⁰ Zamieszczając jako dodatek objawienia św. Katarzyny Genueńskiej dotyczące czyśćca, odwołuje się do właściwego rozumienia miejsca objawień prywatnych, które w Kościele mają przypominać pewne prawdy, służyć jedności wspólnoty wiernych i wzrostowi cnót.¹⁵¹ Należy sądzić, że również podnosząc problem beczasowości ludzkiego istnienia po śmierci Ksiądz Profesor nie kieruje się bynajmniej czystą ciekawością.

* * *

Obszerność poruszanych i sumiennie opracowanych przez Księdza Andrzeja Santorskiego zagadnień pozwala widzieć w nim wszechstronnego teologa i szczerze oddanego pracy dydaktycznej wykładowcę. Stosowana przez Księdza Profesora metoda zachęca przede wszystkim do poszukiwania w Piśmie Świętym jako podstawowym źródle wiedzy o objawieniu. Przegląd Jego wieloletniej twórczości wskazuje na to, że ksiądz Santorski wybiera od razu, nieprzypadkowo schematy sprawdzone, przemyślane, nadające się do powtórzenia w latach następnych, a w Jego pracy trudno byłoby dostrzec ślady nieudanych eksperymentów. Ten konsekwentny teolog systematycznie stosuje przyjęte i podane zasady metodyczne, a z troską o studentów i czytelników, z dbałością o precyzyjny dobór słów, stara się o jak najjaśniejszy wykład wiadomości.

*Czcigodnemu Jubilatowi życzę zdrowia i sukcesów w kolejnych latach pracy
i przyłączam się do wszystkich, którzy dziękują Bogu
za dotychczasowy wkład Księdza Profesora
w rozwój polskiej teologii.
Deo gratias!*

---

¹⁵⁰ Por. *tamże*, 72-74.

¹⁵¹ Por. *Prawdy wiary katolickiej*, dz. cyt., 21; *Nasze ostateczne przeznaczenie*, dz. cyt., 79.

DER PROFESSOR ANDRZEJ SANTORSKI
THEOLOGE – DOGMATIKER, LEHRBEAUFTRAGTE, DIDAKTIKER

Zusammenfassung

Der erfahrene Professor, Andrzej Santorski findet vielfältiges Interesse an seiner theologischen Arbeit. Bisher gab er sich Mühe um sorgfältig verschiedene Traktaten zu bearbeiten. Dazwischen findet man die Trinitätstheologie, Christologie und Soteriologie, Gnadentheologie, Sakramentenlehre, Ekklesiologie, Mariologie und Eschatologie. Der Professor beschäftigt sich mit verschiedenen Themen. Die komplizierten theologischen Wahrheiten bringt er zum Ausdruck mit der klaren, verständlichen Sprache und vor allem setzt zur Ordnung laut der geprüften, empfangbaren Reihenfolge. Jeder Absatz fängt mit präzise definierten Grundbegriffen. Die Themen werden laut der heiligen Schrift und der Kirchenlehre besprochen. Dazu kommt die theologische und populäre Literatur als Ergänzung.

Zudem sei zu beachten, dass in seinen Aussagen Rev. Santorski treu zu eigenen methodischen Voraussetzungen bleibt. Immer hielt er den wissenschaftlichen Abstand zu Interpretationen, die möglicherweise akzeptiert werden können. In seiner Arbeit betont er heftig die Abhängigkeit zwischen Ereignisse und Motivation des Theologen, der in Fragestellung lieber Gottes- und Menschenliebe als Neugierbefriedigung suchen soll.